КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.112.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/39>

Водяна Л. В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЧИСЛІВНИК У ЛАТИНСЬКИХ, НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті проаналізовано приказки та прислів'я з числовим компонентом латинської, німецької та української мов. Визначено, що паремії належать до найдавнішого пласта будь-якої мови та мають національну характеристику. Аналізуючи паремійні системи порівнювальних мов, визначено частотність уживання числівників.

З'ясовано, що числівник належить до давнього шару лексики, який у різних мовах загалом має тотожну семантику. Частина паремій латинської мови увійшла до мов романо-германської групи, зберігши майже однакове смислове навантаження. А нові паремії стають складовою частиною культури народу.

У ході дослідження виявлено, що ступінь частотності вживання числівників істотно різниться. Виокремлено та проаналізовано чотири числівника: нуль, один, два, три. Зафіксовано найчастотніше вживання та найширший діапазон значень у пареміях латинської мови числівників «один» та «два», у німецькій та українських мовах – «один», «два», «три», відсутність числівника «нуль» у німецьких та українських приказках та прислів'ях та рідше вживання цього числівника в латинській мові.

Аналізуючи паремії латинської мови з компонентом «нуль», відзначаємо мізерну значущість чогось або повну відсутність чого-небудь. У пареміях із компонентом «один» зазначаємо, що форма однини використовується у значенні першості, самотності, підкреслюючи екзистенційний стан людини. Ця самотність може бути як позитивною, так і негативною. Числівник два виконує кількісну функцію, вказуючи лише на несуттєве збільшення, означає протиставлення, непарну кількість, відображає парні та непарні поняття. У приказках та прислів'ях числівник три передає кількість та множинність за лічби.

У науковій розвідці зроблено висновок, що виразнішими та чисельнішими виявилися українські та німецькі паремії з числовими компонентами «один», «два», «три». Визначено, що одиниці паремії є невід'ємним елементом національної культури, бо вирізняють людину як носія національно-культурної спадщини та вимагають глибшого і детальнішого вивчення національних ознак.

Ключові слова: приказка, прислів'я, паремія, числівник, екзистенціал, семантика, лексика.

Постановка проблеми. Під час вивчення історії, культури, мови, світогляду сучасних європейських та слов'янських народів дослідники все частіше заглиблюються у першооснову людського існування та зосереджують свою увагу на фундаментальних категоріях людського мислення. Зокрема, зародження первинних понять числа та кількості, у яких відбувається кодування людського буття, котрі розглядаються як етап становлення прадавньої мови. Час появи числівників сягає давнини, а їх виникнення спричинено людськими потребами, адже вже на початку обміну будь-якими речами та на первинних стадіях гос-

подарювання у людей виникала потреба рахувати, оскільки неможливо створити справедливість у колективі без урахування числового обліку.

Числівник належить до давнього шару лексики, який у різних мовах загалом має тотожну семантику. Історично склалося, що сучасні західноєвропейські мови, зокрема німецька, завдячує своєму існуванню саме латинській мові, котра втратила своє комунікативне призначення; а українська мова, своєю чергою, наповнила свої лексичні фонди фразеологізмами та пареміями у перекладній формі. Саме тому прислів'я та приказки латинською мовою з категорією числа є скарб-

ницею духовності для сучасних народів, а дослідження їхніх глибинних та специфічних значень здійснено ще не в повному обсязі

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть у сучасній українській та зарубіжній лексикології не спостерігається значне зацікавлення науковців пареміями. Зокрема, праці присвячено дослідженню латинських, німецьких та українських прислів'їв та приказок. Так, зосереджувалася увага на семантиці й структурі паремій німецької мови (М. Зубковська, І. Грицюк, К. Пальм, А. Gondek, G. Grciano). Їх стилістика та тематична класифікація вивчалися Ю. Лісняком, М. Степановою, Г. Пермяковим, А. Райхштейном та ін. Особливе значення мають праці українських науковців (В. Мокієнко, Б. Степанишин, Т. Гайдар, О. Дуденко, Н. Ковальська, І. Тимченко) з висвітлення широкого кола проблем паремії: значення для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок; вивчення з космогонічного погляду; досліджується номінативна та комунікативна природа. Приказки та прислів'я латинської мови були предметом уваги таких дослідників, як О. Колодницька, О. Лазер-Паньків, І. Штиченко, Л. Мойсеєнко. Попри велику кількість наукових розвідок у галузі пареміографії, комплексний аналіз порівняння прислів'їв та приказок із числівниковим компонентом латинської, німецької та української мов ще недостатньо здійснений.

Постановка завдання. Мета статті – порівняти прислів'я та приказки з числівниковим компонентом латинської, німецької й української мов та з'ясувати особливості вживання числа та його значення. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати поняття прислів'я та приказки; 2) розглянути паремії з числівниковим компонентом трьох мов; 3) простежити й визначити частотність уживання числа у пареміях та їх відповідники у перекладах.

Виклад основного матеріалу. Прислів'я та приказки є здобутком народної мудрості, котру неможливо переписати чи змінити як книгу. Це є надбанням не однієї людини, а плодом цілого покоління лаконічних, виразних, ґрунтовно змістових висловів про поведінку людей, явища дійсності, правила моралі, суспільний устрій, досвід минулого життя.

Відомо, що прислів'я та приказки виникли ще далеко до появи писемності, тобто ще до виникнення сучасних європейських мов. Відповідно, частина паремій латинської мови увійшла до мов романо-германської групи (німецька, англійська,

французька, іспанська, португальська тощо), зберігши майже однакове смислове навантаження в мовах. Така близькість за змістом і формою прислів'їв та приказок аргументується подібними умовами життя у відповідну епоху, схожістю життєвих ситуацій, притаманних людському суспільству. Із виникненням народності, наприклад німецької, з'являються приказки та прислів'я, що характеризують місцевий суспільно-побутовий устрій. Проте, не відкинувши здобутки своїх предків, разом зі старими прислів'ями нові паремії стають складовою частиною культури народу.

Таким чином, можна пояснити відповідність великої кількості приказок та прислів'їв у різних мовах, їх відмінність, що стали невід'ємною частиною народного побуту, його словесності. На думку сучасної дослідниці паремій О. Куцик, прислів'я та приказки є не лише короткими висловами, а «...лінгвокультурні тексти відтворюють у свідомості людини сукупність певних відомостей. З одного боку, ці відомості визначають логічну конструкцію виразу, з іншого – зумовлюють межі його вживання, стилістику, зв'язок із певними життєвими ситуаціями, історією і культурою народу. Сукупність таких відомостей ... становить культурно-історичне тло прислів'їв та приказок» [3, с. 178].

У сучасній лінгвістиці існує багато визначень понять «прислів'я» та «приказка». Прислів'я і приказки – малі за розміром поетичні твори, проте вирізняються надзвичайною глибиною думки та яскравістю образів. Більшість науковців так розуміє **прислів'я**: це народний вислів повчального змісту, виражений реченням і характеризує повсякденну закономірність або передає узагальнений суспільний досвід. **Приказка** – це стійкий образний вислів лаконічної будови, що не має повчального змісту.

Енциклопедія української мови так трактує приказки та прислів'я: «...вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду: примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниця, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [9, с. 424].

На думку Л. Лисиченко, прислів'я та приказки «самостійно виконують функцію повідомлення (хоча й образного) і не потребують ніякого додаткового лексичного оточення для висловлення завершеної думки» [4, с. 44].

Більшість визначень термінів «прислів'я» та «приказка» визначається як складники

«паремій». Сучасний дослідник природи паремій О. Дуденко вважає, що до розряду паремій можемо віднести тільки прислів'я, відокремлюючи від них приказки [1, с. 4]. Своєю чергою, М. Пазяк ототожнює термін «паремія» з поняттями «прислів'я» та «приказка»: «Паремія» здебільшого вживається для визначення родового поняття жанру поряд із термінами «прислів'я» та «приказки», а видові поняття позначаються термінами «прислів'я», «приказка», «побажання», «вітання», «каламбур», «велеризм», «загадка» та ін., хоча нерідко обидва терміни змішуються і вживаються як синоніми» [5, с. 3].

Т. Капітан, вивчаючи та аналізуючи паремії з погляду їх внутрішньої будови та ознак, доходить до висновку, що приказка – це лаконічний крилатий вислів, близький до прислів'я: «У багатьох приказках подано основні ознаки дійової особи, схарактеризованої лаконічно, переважно однією рисою. У прислів'ях представлено обидва компоненти: перша частина – це дійова особа і вказівка на її дію або її характеристика, тобто предмет; друга частина – дія предмета або стан, у якому він перебуває» [2, с. 227]. Отже, розбіжність між приказкою та прислів'ям лежить у кількості інформації, викладеної в обох текстах, адже у прислів'ї думку викладено цілісно та завершено, а в приказці – поверхово, з незакінченими судженнями. Таким чином, можемо вважати, що досить часто приказка виступає фрагментом прислів'я.

Духовна цінність паремії важлива саме з огляду на процес її розвитку, адже прислів'я та приказки, переживши стільки історичних епох, і тепер живуть у мовах. Особливу роль у семантиці прислів'їв та приказок займають числівники, архаїчність яких закарбована у людській свідомості. Аналізуючи числівники у приказках та прислів'ях латинської мови, визначаємо значну частотність уживання окремих числівників (від 0 до 3) та майже повну відсутність використання інших. У німецькій та українських мовах частотність уживання числівників у приказках та прислів'ях не надто різниться відносно латинських паремій. Найчастотнішими залишаються числівники «один», «два», «три»; числа «сім» та «десять» мають дещо меншу частотність вживання; а такі числівники як «чотири», «п'ять», «шість», «вісім», «дев'ять», «двадцять», «сорок», «сто», «тисяча», «мільйон» – лише одиничні випадки. Така особливість є не випадковою, а закономірною та історично прогнозованою.

У прадавній період люди розрізняли під час лічби категорії однини, двоїни та множини. Тобто

один та два сприймалися як окремі поняття, а три та кожне наступне число розумілися як множина. Така особливість уживання перших трьох числівників пояснюється сприйняттям використання під час лічби не чисел, а ототожнення їх із предметами, що становлять указану кількість. Більша кількість предметів складніша для підрахунку. Окрім того, числівники від чотирьох і більше часто виражають приблизність, а не точну кількість. Сучасні мовознавці вважають, що множина існувала як цілісна одиниця. В. Панфілов звертає увагу на те, що «у широкому колі сучасних мов, як наслідок, форма однини може передавати значення множини, однак не зафіксовано випадків, коли б форма множини передавала значення однинності» [6, с. 312]. До того ж поняття множини чисел, тобто числівники після трьох – «чотири», «п'ять», «шість» тощо сприймалися як містичне, нереальне, надзвичайне. Спробуємо проілюструвати особливості використання числівників у пареміях порівнювальних мов.

«Нуль». Нуль – це відсутність чого-небудь, спустошення, ніщо. У свідомості людини нуль є уособленням усього, що не має меж і не є підвладним контролю. Варто придивитися до зображення цифри: вона не має ні початку, ні кінця, а її витягнутість може символізувати падіння і підйом.

Аналізуючи паремії латинської мови з компонентом «нуль», відзначаємо мізерну значущість чогось або повну відсутність чого-небудь. Наприклад, *Nulla aetas ad discendum sera est / Zum Lernen ist niemand zu alt* / Навчатись ніколи не пізно; *Nulla calamitas sola / Ein Mißgeschick kommt nicht allein* / Біда не ходить одна. Проте в німецькій та українських мовах спостерігається особливість передачі числівника «nullus, nulla, nullum» в пареміях – використання числівника «один» та прислівника.

Але якщо хтось хоче вказати на неможливість виконання якоїсь дії або її здійснення, то в латинській мові це передається за допомогою числівника, а в українській та німецькій – займенника та заперечення: *Nulla vis est maior populi voluntate / Keine Kraft ist größer als der Wille des Volkes* / Ніяка сила не більша волі народу; *Nullus amor est sanabilis herbis* / Любов – не пожежа, а займеться – не загасити.

«Один». У міфології числівник «один» включає в себе значення першості, надійності, володарювання, центральності. Числівник один у світовій символіці означає «буття, відкриття людині духовної сутності, містичний Центр, Вищу силу... символ духовної єдності, божественності»

[Словник, с. 238]. Приказки та прислів'я з числівником «один» частіше зустрічаються в лексичній системі порівнювальних мов. Насамперед, один – це форма однини, не в значенні самотності, а в значенні самотності, що вказує на екзистенційний стан людини. Ця самотність може бути як позитивною, так і негативною: *Unus vir – nullus vir / Ein Mann, kein Mann / Один муж – ще не муж / Один у полі не воїн; Una hirundo non facit ver / Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer / Одна ластівка – ще не весна; Falsus in uno, falsus in omnibus / Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, und wenn er auch die Wahrheit spricht / Фальшивий в одному – фальшивий у всьому.*

Проте поряд із таким негативним настроєм людини є й позитивні моменти, що передаються за допомогою числівника «один». Такі прислів'я стають рушійною силою, закликом до дій, перемоги. Наприклад, *Unus pro omnibus et omnes pro uno / Geteilte Freude ist doppelte Freude, geteilter Schmerz ist halber Schmerz / Один за всіх і всі за одного.*

Значення першості прослідковуємо на прикладі такої паремії: *Primus inter pares / Erster unter Gleichen / Перший серед рівних.* Поряд із цим є прислів'я та приказки, у яких людину закликають до розсудливості, виваженості, щоб не переоцінити свої знання та можливості та не допустити помилок, які інколи вже й неможливо виправити. Наприклад, *Deliberandum est diu, quod statuendum est semel / Besser früh bedacht denn spät bereut / Сім разів відмір, а один раз відірж; Et semel emissum volat irrevocabile verbum / Eine abgefeuerte Kugel kannst du nicht wieder einfangen / І один раз сказане слово відлітає безповоротно, Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш. Та варто зазначити, що німецьких відповідників із наявністю числівника «один» до деяких паремій немає.*

За допомогою числівника один утворені словосполучення, які показують можливість змінити щось, зазнаючи при цьому найменших втрат: *Unum castigabis. centum emendabis / Für einen Gebildeten gibt man zwei Ungebildete / Одного покараєш – сотню виправиш.*

«Два, двоє, двічі». Числівник «два» означає пару, протиставлення непарній кількості, збільшення. Він виконує у пареміях латинської, німецької та української мов кількісну функцію, вказуючи лише на несуттєві збільшення когось або чогось порівняно з числівником «один». Так, на позначення дії між декількома особами використовуємо даний числівник: *Duobus certantibus*

tertius gaudet / Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte / Коли двоє б'ються, радіє третій; Duo quum faciunt idem, non est idem / Wenn zwei das Gleiche tun, ist es nicht das Gleiche / Коли двоє роблять те саме, то це вже не є те саме. Такі пареміологічні одиниці характеризуються однорідністю: у них зберігаються точна предметність, номінативність значення, що формується завдяки значенням слів-компонентів.

Числівник «два» також відображає і парні поняття у приказках та прислів'ях. Латинська паремія *Duo parietes de eadem fidelia dealbare* співвідноситься з німецькомовною та українськомовною: *Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen / Одним махом двох зайців вбити.* Ще одним прикладом парності є така паремія: *Bis dat qui cito dat / Besser abwarten, als sich übereilen / Двічі дає той, хто швидко дає.*

Числівник «два» може означати протиставлення, непрану кількість. Особливо це актуально, коли йдеться про екзистенціаль вибору, який є одним із центральних понять становлення духовності людини. Цей вибір завжди важкий, адже можна стати на хибний шлях, з якого так важко зійти: *Duos qui lepores sequitur, neutrum capit / Wer zwei Hasen hetzt, fängt keinen / Хто за двома зайцями поженеться, жодного не впіймає; Ex duobus malis minus est eligendum / Von zwei Übeln das kleine wählen / З двох бід вибирають меншу.*

Є приказки та прислів'я, у яких відображено так звані порівняльні відношення відношеннями (краще... ніж): *Unum malo datum, quam promissum geminatum / Eins geben ist besser als zwei versprechen / Краще, щоб мені раз дали, ніж двічі обіцяли.*

«Три». Числівник «три» – це символ «духовного синтезу, формули для творення світів, символ створення духу із матерії, моделі Всесвіту (верх, середина, низ), щастя, багатства, Святої Трійці, оберега, цілющості» [Словник, с. 220].

Число «три» практично скрізь у світі вважається священним. Проте у паремійних конструкціях латинської мови цей числівник не відзначається великою частотністю на протигагу числівникам «один» та «два».

«Три» має декілька значень, указує на невелику кількість чогось або когось: *Tres faciunt collegium / Троє створюють товариство.* Також числівник «три», як уже вище зазначалося, довгий час існував для позначення множинності під час лічби. Відповідно, прослідковуємо це у прислів'ях: *Post tres saepe dies vilescit piscis et hospes / Der Gast ist wie ein Fisch, er bleibt nicht*

lange frisch / Після трьох днів часто набридають риба і гість; Гості і риба псуються через три дні.

У значенні невеликої кількості числівник уживається не досить часто, як у німецькій, так і в українській мові, а ще рідше – у латинській. Наприклад, *Duobus certantibus tertius gaudet / Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte* / Коли двоє б'ються, радіє третій.

Висновки і пропозиції. Розглянувши і порівнявши приказки та прислів'я з числовим компонентом латинської, німецької, української мов,

можна відзначати частотність уживання числівників у пареміях: часто вживаються «один», «два» (у трьох мовах), рідше – «три» (у латинській і зовсім рідко – «нуль» (в українській та німецькій). Причини цього пов'язані з глибиною специфікою етнокультури націй та семантичними процесами у становленні лічби. Паремії є невід'ємним елементом національної культури, бо вирізняють людину як носія національно-культурної спільноти та вимагають глибшого і детальнішого вивчення національних ознак.

Список літератури:

1. Дуденко О. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київський національний ун-т. Київ, 2002, 19 с.
2. Капітан Т. Специфіка вживання прислів'їв та приказок в українській та німецькій мовах. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 146. С. 226–230.
3. Куцик О. Прислів'я і приказки з ономастичним компонентом як лінгвокультурні тексти (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 176–186.
4. Лисиченко Л. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ, 1972. С. 44–45.
5. Пазяк М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наук. думка, 1984. 203 с.
6. Панфилов В. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. Москва : Наука, 1982. 360 с.
7. Словник символів культури України / за ред. В. П. Коцура. Київ : Міленіум, 2002. 259 с.
8. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 440 с.
9. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

Vodyana L. W. NUMERAL IN LATIN, GERMAN AND UKRAINIAN PAREMIAS

The article analyzes proverbs and sayings with a numerical component of Latin, German and Ukrainian languages. It is determined that paremias belong to the oldest layer of any language and have a national characteristic. Analyzing the paremia systems of comparative languages, the frequency of use of numerals is determined. It was found out that the numeral belongs to the ancient layer of vocabulary, which in different languages in general has identical semantics. Some of the paremias of the Latin language entered the languages of the Romano-Germanic group, retaining almost the same semantic load. And new paremias become an integral part of the culture of the people.

The study found that the degree of frequency of use of numerals differs significantly. Four numerals were singled out and analyzed: zero, one, two, three. The most frequent use and the widest range of meanings in the paremias of the Latin language numerals one and two, in German and Ukrainian one, two, three. Absence of the numeral zero in German and Ukrainian proverbs and sayings, and less frequent use of this numeral in Latin.

Analyzing the paremias of the Latin languages with the component "zero", we note the scant significance of something or the complete absence of something. In paremias with the component "one" we note that the singular form is used in the sense of primacy, loneliness, emphasizing the existential state of man. This loneliness can be both positive and negative. The numerator two performs a quantitative function, indicating only a slight increase, means opposition, odd number; reflects even and odd concepts. In proverbs and sayings, the numerator three conveys the number and plurality of numbers.

In the scientific investigation it was concluded that the Ukrainian and German paremias with the numerical component one, two, three turned out to be more expressive and numerous. It is determined that paremia units are an integral element of national culture, because they distinguish a person as a bearer of national and cultural heritage and require a deeper and more detailed study of national characteristics.

Key words: proverb, proverb, paremia, numerator, existential, semantics, vocabulary.